

Az Alföldi Tudományos Intézet régészeti feladatai.

Amikor 1928-ban a Szegedi Alföldkutató Bizottság megalakult és feladatait megállapította, a régészeti programot Dr. Buday Árpád foglalta rendszerbe, aki, provinciális római régész létére, világosan látta a tennivalókat.

Rövid programja a következőket tartotta megvalósítandóknak:

a) a már eddig meglévő anyagnak számbavétele, feldolgozása és közzététele;

b) rendszeres (programszerű) és módszeres (az eredmények tudományos felhasználását lehetővé tevő) ásatások végzése;

c) a még ma is megállapítható mesterséges halmok, sáncok, stb. tüzetes felvétele és megállapított munkarend során való feltárása.

Az elvégzendő feladatok az őskor telepeitől és temetőitől kezdve a török hódoltság korában elpusztult falvak és különösen azok templomai romjainak koráig terjedő időszakokra nyújtanak a kutatások alkalmát.¹

Ez a program a maga szűkszávúságában annvira tömör, hogy újabb feladatokat ma sem lehet azok elé tűzni, akik az Alföld régészeti kutatásával foglalkozni kívánnak.

Ha még is részletesebben foglalkozunk az ujonnan megalakult Alföldi Tudományos Intézet reáinktartozó és részben reánkvaró feladataival, azt csak azért tesszük, hogy tizenöt év után számot adjunk arról mi valósult meg ebből a programból és mi maradt még hátra a tennivalók közül.

Nem fontos itt, hogy a feladatokat az Alföldkutató Bizottság végezte-e el, vagy olyanok, akik soha sem voltak tagjai ennek a bizottságnak, az sem fontos, hogy a bizottság költségein folytak-e a kutatások — hiszen a tápláló források Klebelsberg halála után teljesen elapadtak —, hogy intézetek, vagy múzeumok vállalkoztak-e a munkára, vagy saját kezdeményezésből végezték-e el?

Nézzük először, mi történt az addigi leletanyag közzététele terén? Ennek a vizsgálatánál nem terjeszkedünk ki az egész Alföld területére, csak arra a részre, amely a kecskeméti, szegedi és zombori közgyűjtemények gyűjtő területére esik. Ezen a Bácsbodrog, Békés, Csanád, Csongrád megyéket és Pest-Pilis-Solt-Kiskún vármegye déli részét magábanfoglaló területen három közgyűjteményen kívül a bajai, békéscsabai, csongrádi, gyulai, hódmezővásárhelyi, kiskunfélegyházi,

¹ A Szegedi Alföldkutató Bizottság. Kézirat. Szeged, 1928. 4. 1.

makói és szentesi múzeumok, az apatini, békési, hódmezővásárhelyi, kiskúnhalasi, orosházi, zentai iskolai gyűjteményeknek van jelentős, vagy kevésbé jelentős régészeti anyaga, amelynek feldolgozása valóban megkönnyítené az általános tájékozódást. De természetesen nem lehet figyelmen kívül hagyni a Magyar Nemzeti Múzeum területileg idetartozó leletanyagát sem.

Az elvégzett munka számbavételét, mindjárt a Magyar Nemzeti Múzeum kiadványaival kezdhetjük.

Az *Archaeologia Hungarica* immár 29 kötetet kitevő sorozatában, amely csak két évvel a Szegedi Alföldkutató Bizottság működésének megkezdése előtt indult meg, területünket érintő anyagról csak két kimerítő monográfia jelent meg. Az egyik a pusztai-istvánházi koraréz-kori temető teljes közzététele,² a másik a Szeged-nagyszéksői húnkori aranyelet részletes publikációja.³ A többi, összefoglaló munka lévén, csak érinti a terület egy-egy leletét.

Ilyenek a kőkori,⁴ La Tène,⁵ hún-⁶ és avarkori⁷ leletekkel foglalkozó munkákon kívül, a szarmatakor⁸ összes leleteit felölelő összefoglalások és a honfoglalás emlékeit értékelő monográfia,⁹ amelyek természetüknél fogva csak kivételesen pótolhatják a részletes publikálást.

Külön kell itt megemlékezni arról az összefoglaló munkáról,¹⁰ amely az 1912—36 közt előkerült régészeti leleteket és rendszeres kutatásokat ismerteti és sok, területünket is érdeklő, leletről számol be.

Kivette a munkából a maga részét a Pázmány Péter-Tudományegyetem ősrégészeti intézete éppenúgy, mint az érem és régiségtani intézet. A *Dissertationes Pannonicae* sorozatában eddig három munka érinti területünket. Az egyik a magyarországi korai bronzkori kultúrákat ismerteti,¹¹ de mélyen visszanyúl az előzményekbe. A másik

² *Hillebrand Jenő*: A pusztai-istvánházi koraréz-kori temető. Arch. Hung. IV. 51 l.

³ *Alföldi András*: Leletek a hún korszakból és etnikai szétválasztásuk. Arch. Hung. IX. 65—71. l.

⁴ *Tompa Ferenc*: A szalagdiszes agyagművesség kultúrája Magyarországon. Arch. Hung. V—VI. 70 l.

⁵ *Márton Lajos*: A korai La Tène-kultúra Magyarországon. Arch. Hung. XI. 120 l. — Kiegészítésül: *Márton Lajos*: A korai La Tène sírok leletanyaga. Dolgozatok. 1933—34. 93—127. l.

⁶ L. a 3. jegyzetben.

⁷ *Fettich Nándor*: Az avarkori műipar Magyarországon. Arch. Hung. I. 66 l.

⁸ *Párducz Mihály*: A szarmatakor emlékei Magyarországon. I. kt. Arch. Hung. XXV. 75 l. — II. kt. Arch. Hung. XXVIII. s. a. — III. kt. előkészületben.

⁹ *Fettich Nándor*: A honfoglaló magyarság fémművészete. Arch. Hung. XXI. kt. 303 l., XXII. kt. képek. — *László Gyula*: A koronói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge. Arch. Hung. XXVII. 191 l.

¹⁰ *Ferenc von Tompa*: 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn 1912—1936. 24—25. Bericht der R. G. K. 1934—35. 27—127. l.

¹¹ *Patay Pál*: Korai bronzkori kultúrák Magyarországon. Diss. Pann. Ser. II. No. 13.

az első magyarországi lovasnéppel foglalkozik,¹² a harmadik a kelták hagyatékával.¹³ Az utóbbinak egyelőre csak a képes táblái jelentek meg s mint már ezekből is látható területünknek minden eddig ismert anyagát magában foglalja.

A kecskeméti múzeum anyagának összefoglaló képét ismerjük a gondosan szerkesztett képes katalógusból,¹⁴ de a részletkérdések tekintetében már szegényebbek vagyunk. A kistréti part¹⁵ gazdag aeneolitikus anyaga, a vatyai bronzkori temető¹⁶ és a gátéri avar temető¹⁷ megfigyelései és adatai éppenúgy közzé vannak téve, mint a XVI. században elpusztult Kecskemét-környéki falvak, nemzeti szempontból elsőrendű leletei.¹⁸

A szentesi múzeum kőkori anyagáról terjedelmes összefoglaló munka jelent meg.¹⁹ Részletesen közölve van a kistőkei rézkori temető ásatása.²⁰ A régebbi anyagból, mind a népvándorlás, mind a honfoglalás korából több közlemény is jelent meg, ha ezeknek csupán egy része van is illusztrálva.²¹ Az újabb leletek közül a Szentes-nagyhegyi koravaskori raktárlelet²², a Szentes-derekegyházi,²³ a csongrádi,²⁴ Szentes-kajá-

¹² *Gallus Sándor és Horváth Tibor*: A legrégibb lovasnép Magyarországon. Diss. Pann. Ser. II. No. 9.

¹³ *Hunyady Ilona*: Kelták a Kárpátmedencében. Diss. Pann. Ser. II. No. 18.

¹⁴ *Szabó Kálmán*: Kecskemét th. város múzeuma. Kecskemét. é. n. 3—39. l.

¹⁵ *Szabó Kálmán*: A kecskeméti múzeum ásatásai. I. Kistréti part. Arch. Ért. 1934. 9—39. l.

¹⁶ *Kada Elek*: Gátéri (kúnkisszállási) temető a régibb középkorból. Arch. Ért. 1905. 360—384., 402—407., 1906. 135—155., 207—221., 1908. 303—339. l. — A többi avar és jazig temetőt lásd a 62. és 65. jegyzetben.

¹⁷ *Kada Elek*: Bronzkori urnatemető Vatyán. Arch. Ért. 1909. 124—130. l.

¹⁸ *Szabó Kálmán*: Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. Bibliotheca Humanitatis Historica. III. 136 l.

¹⁹ *Schupiter Elemér*: Neolithikus telepek Szentes környékén. Dolgozatok. 1931. 54—59. l. — *Zalotay Elemér*: Csongrád vármegye őskori települése. U. ott. 1932. 49—102. l.

²⁰ *Zalotay Elemér*: A Szentes-kistőkei rézkori temető. Dolgozatok. 1933—34. 85—89. l.

²¹ *Csallány Gábor*: Régi germán sírmező a szentesi határban. Arch. Ért. 1903. 14—22. l. — 1904. 153—170. l. — *U. az*: Ókori leletek a szentesi múzeumban. U. o. 1906. 47—55. l. — *U. az*: Újabb három érdekes lelet a szentesi múzeumban. U. o. 1910. 89—93. l. — *U. az*: Népvándorláskori temetőről Szentesen. U. o. 1899. 416—419. l. — *U. az*: Avar sírlelet Szentes határában Donáton. U. o. 1900. 393—398. l. — *U. az*: Régibb középkori temető Szentes határában. U. o. 1906. 292—302. l. — *U. az*: Rómaiakori temetőről Őcsöd és Szentandrás határában. U. o. 1899. 41—46. l. — *U. az*: Régi magyar emlékek a szentesi múzeumban. U. o. 1905. 33—44. l.

²² *Csallány Gábor*: A Szentes-nagyhegyi koravaskori bronzlelet. Fol. Arch. I—II. 58—65. l.

²³ *Csallány Gábor*: A Szentes-derekegyházi népvándorlási sírlelet. Fol. Arch. I—II. 116—119. l.

²⁴ *Csallány Gábor*: A csongrádi (Máma-csárdaüdüli) avar temető. Arch. Ért. 1941. 169—174. l.

ni²⁵ avar temető, a kúnszentmártoni ötvös sír,²⁶ a lapistói leletek,²⁷ a gádorosi,²⁸ Szentes-derekegyházi,²⁹ mindszent-koszorúsdülői³⁰, Tömörkény-piactéri³¹ honfoglaláskori sírok, az összes eddig előkerült árpád-kori leletek³² s néhány, különböző korú kiragadott lelet³³ van közölve.

A szegedi múzeum 1914 előtti anyagának nagy része közölve van, de ez az elenyésző kisebb része a régészeti leleteknek. A publikációk túlnyomó része kép nélkül jelent meg s így természetesen alig használható.³⁴ Újabban részint a régi, részint az újabb anyagról is több közlemény jelent meg, melyek nem egy-egy kiragadott tárggyal, hanem mindenkor az egész leletegyüttessel foglalkoznak.

Most van sajtó alatt a csókai Kremenyák³⁵ máig is nagy figyelmet érdemlő kő- és avarkori anyaga. Előkészületben van a sok problémát rejtő lebbői³⁶ kőkori anyag; sajtó alatt van a múzeum egész aeneolitikus³⁷ anyaga; megjelent a Maros-vidéki bronzkori temetők

²⁵ *Korek József*: A Szentes-kajáni avar temető. Dolgozatok 1944. 3—90. l.

²⁶ *Csallány Dezső*: A kúnszentmártoni avarkori ötvössír. Szentes, 1933. 54 l.

²⁷ *Csallány Dezső*: A Szentes-lapistói népvándorláskori sírlelet. Dolgozatok, 1933—34. 206—212. l.

²⁸ *Fettich Nándor*: A honfoglaló magyarság fémművészete. Arch. Hung. XXI. 102—104. l.

²⁹ *Csallány Gábor*: Újabb honfoglaláskori leletek Szentes környékéről. Fol. Arch. III—IV. 182—186. l.

³⁰ U. o. 186—189. l.

³¹ U. o. 189—190. l.

³² *Szell Márta*: XI. századi temetők Szentes környékén. Fol. Arch. III—IV. 231—255. l. — *U. az*: Három XI—XII. századi temető Csongrád vármegye területén. Fol. Arch. V. s. a. — *U. az*: Elpusztult falvak, XI—XVI. századbeli régészeti leletek Csongrád vármegye területén. Dolgozatok, 1941. 169—173. l. — *U. az*: Elpusztult falvak, XI—XII. századbeli régészeti leletek Szentes határában. Dolgozatok, 1942. 128—132. l. — *U. az*: Elpusztult falvak, XI—XVI. századbeli régészeti leletek Csongrád vármegye területén. Dolgozatok, 1941. 169—173. l.

³³ *Csallány Gábor*: Jazig és germán leletek a szentesi múzeumban. Dolgozatok, 1932. 149—163. l. — *U. az*: Avarkori és XI—XIII. századi magyar leletek a szentesi múzeumban. U. o. 1933—34. 221—241. l. — *U. az*: Újabb jazig temetők Szentes határában. U. o. 1936. 71—82. l.

³⁴ E publikálások részletes felsorolása helyett legyen elég itt *Reizner János*, *Tömörkény István* és *Móra Ferenc* közleményeire hivatkozni, amelyek az Arch. Ért. és a Múz. és Könyvt. Ért. hasábjain jelentek meg. Lásd ezekről bővebben *Banner János*: Régészeti kutatások Szegeden c. közleményének 43., 44. és 116. jegyzeteit. Ugyanott a szegedi múzeum anyagának mások tollából eredő ismertetése is részletesen közölve van. Dolgozatok, 1936. 242—266. l.

³⁵ *Banner János—Foltiny István—Csallány Dezső—Korek József—Bartucz Lajos*: Móra Ferenc csókai ásatásai. A Szeged Városi Múzeum kiadványai. Ser. II. No. 5. s. a.

³⁶ Anyagával *Tóth Gábor* tanárjelölt most foglalkozik. Hitelesítő ásatás nélkül azonban aligha lehet megnyugtató eredményeket várni a nagyon öszszekeveredett régészeti anyagból.

³⁷ *Tóth Gábor*: A szegedi városi múzeum aeneolitikus leletei. Fol. Arch. s. a.

összefoglalása³⁸ és részletesen a szőregi,³⁹ a deszki-A,⁴⁰ a deszki-F,⁴¹ a felsőpusztaszeri és csengelei⁴², valamint a pitvarosi⁴³ temetők. Közülük⁴⁴ van a medgyesegyházi szkíta temető,⁴⁵ az összes jazig leletek⁴⁶, a kiszombori gepida temető,⁴⁷ a gepida leletek katasztere,⁴⁸ a koraavarkori sírok jellegzetes anyaga, elsősorban a kerámia, az avarkori íjjakat és nyílhegyeket tartalmazó Szeged-környéki sírok,⁴⁹ részletesen a kundombi avartemető,⁵⁰ a kunágotai honfoglaláskori sírok⁵¹ s az Árpádkor régebben napvilágra jött anyaga, a magyar középkori öttömösi sírokkal együtt.⁵²

Ismerjük abékésesabai múzeum fényesi szkíta temetőjét⁵³ és jól-

³⁸ *Banner János*: A Maros-vidék bronzkori zsugorított temetkezéseinek sírmellékletei. Dolgozatok. 1931. 1—46. l.

³⁹ *Foltiny István*: A szőregi bronzkori temető. Dolgozatok. 1941. 1—67. l.

⁴⁰ *Foltiny István*: Koraréz- és bronzkori temető Deszken. Fol. Arch. III—IV. 69—88. l.

⁴¹ *Foltiny István*: A Deszk—F. bronzkori temető. A Szegedi Városi Múzeum Kiadványai. Ser. II. No. 3. 9—24. l.

⁴² *Foltiny István*: Bronzkori leletek Felsőpusztaszerről és Csengeléről. Arch. Ért. 1944. s. a.

⁴³ *Foltiny István*: A pitvarosi bronzkori temető. Fol. Arch. s. a.

⁴⁴ *Foltiny István*: Bronzkori leletek Klárafalváról és Kiszomborról. Dolgozatok. 1942. 99—103. l.

⁴⁵ *Kőrös Zsuzsánna*: Késő-szkitakori temető Medgyesházán. Fol. Arch. V. s. a.

⁴⁶ Lásd a 8. jegyzetben. Azonkívül *Párducz Mihály*: Szarmata kardok Szeged környékén. Arch. Ért. 1941. 111—117. — *U. az*: Szarmatkori temető Deszk—Ujmajorban. Fol. Arch. V. s. a. — *U. az*: Adatok az aláhajlítottlábú fibula szarmata típusához. A Szegedi Városi Múzeum Kiadványai. Ser. II. No. 3. 31—34. l.

⁴⁷ *Török Gyula*: A kiszombori germán temető helye népvándorlaskori emlékeink közt. Dolgozatok. 1936. 101—154. l.

⁴⁸ *Csallány Dezső*: A Szentés-nagyhegyi gepida sírlelet és régészeti kapcsolatai. Arch. Ért. 1941. 127—143. l. — *U. az*: Jegyzetek Gepidia régészeti leltéreihez. A Szegedi Városi Múzeum Kiadványai. Ser. II. No. 4. 27—31. l. — *U. az*: A klárafalvi gepida temető. U. o. 38—39. l.

⁴⁹ *Csallány Dezső*: Kora-avarkori sírleletek. Fol. Arch. I—II. 122—153. l. — *U. az*: Kora avarkori edények Magyarországon. Dolgozatok. 1940. 118—133. l. — *Cs. Sebestyén Károly*: Rejtélyes esontok népvándorlaskori sírokban. Dolgozatok. 1930. 178—204. l.

⁵⁰ *Cs. Sebestyén Károly*: előkészületben lévő közlése az Arch. Hung. egyik következő kötetében.

⁵¹ *Móra Ferenc*: Lovassírok Kunágotán. Dolgozatok. 1926. 123—134. l. — *U. az*: még *Sebestyén Károly*: A magyarok ijja és nyila. Dolgozatok. 1932. 167—226. l.

⁵² *Szell Márta*: Elpusztult falvak, XI—XVI. századbéli régészeti leletek Szeged és Hódmezővásárhely határában. Dolgozatok. 1940. 159—170. l. — *U. az*: Elpusztult falvak, X—XVII. századbéli régészeti leletek Csongrád megyében. Dolgozatok. 1943. 176—181. l.

⁵³ *Banner Benedek*: A Békésesaba-fényesi sírmező. Dolgozatok. 1932. 122—144. l. — Lásd még *Párducz Mihály*: Szkitakori temető Békésesaba—Fényesen. Arch. Ért. 1943. 50—57. l. — A csak nemrégén előkerült leletekre: *Banner Benedek*: Újabb szkitakori leletek Békésesabán. Dolgozatok. 1943. 143. l.

rosszul a gyulai múzeum gyulavarsándi telepanyagát,⁵⁴ a hódmezővásárhelyi gimnázium egész gyűjteményét,⁵⁵ a bácskai múzeum gombosi telepanyagát,⁵⁶ a hódási kelta leleteket,⁵⁷ a kishegyesi avartemetőt,⁵⁸ a monostorszegi középkori emlékeket,⁵⁹ a kladovói kincset.⁶⁰

A hódmezővásárhelyi és makói múzeum minden ásatásból előkerült lelete, éppenúgy, mint a szegedi egyetem régiségtudományi intézetének húsz év alatt végzett minden munkájának eredménye közölve van.⁶¹ A többi gyűjtemények anyaga soha sem volt publikálva.

Ez a látszólag nagyarányú publikálás azonban korántsem öleli fel a gyűjtemények teljes anyagát. Nem szólva azokról a közlésre érdemesnek is alig látszó leletekről, amelyek csaknem minden múzeum raktárában meghúzódva, egy-egy kultúra elterjedésére vagy tipológiájára adnak megbecsülhetetlen adatokat, a gyűjtemények jelentékeny részében hiteles ásatásokból származó gazdag leletanyag is közlésre vár. Mind a két fajta leletből bőven van a Magyar Nemzeti Múzeumban éppúgy, mint a többi gyűjteményben.

A kecskeméti múzeum anyaga mintaszerűen van leltározva, kartoézolva és raktározva. Minden darabja könnyen hozzáférhető, de nagy része publikálatlan.

Nem kívánunk minden leletet felsorolni. Csak egy párat említünk meg, amelynek közlése s a találás helyén való további kutatás kívánatos volna.

Az újabb kőorból legyen elég csupán a tisaug-tóparti Kőrös-kultúrába tartozó telepet említeni, amelynek figyelemreméltó anyaga

⁵⁴ *Domonkos János*: A Lopos-halom. Arch. Ért. 1908. 55—78. l. *U. az*: A gyulavarsándi Loposhalom tárgyairól. MKÉrt. 1912. 19—25. l.

⁵⁵ *Banner János, Párducz Mihály, Bálint Alajos*: A hódmezővásárhelyi ref. gimnázium régiséggyűjteménye. Dolg. 1937. 107—194. l.

⁵⁶ *Lásd Cziráky Gyula* dolgozatait a gombosi (Bogojeva) őstelepről. Arch. Ért. 1898. 19—24., 256—257. l. — 1899. 62—66. l. — 1900. 257—267. l. — 1901. 422—431. l. — 1903. 54—61. l. — *Lásd még* Arch. Ért. 1905. 62—66. l.

⁵⁷ *Roediger Lajos*: A hódási kelta lovas urnás sírleletről. Arch. Ért. 1904. 350—352. l.

⁵⁸ *Gubitz Kálmán*: A kishegyesi régibb-középkori temető. Arch. Ért. 1907. 346—363. l. — 1911. 122—134. l. — A dávodi és bácsfeketehegyi leletekre *lásd Gubitz Kálmán*: Újabb lovassírokról a Bácskában. Arch. Ért. 1908. 419—421. l.

⁵⁹ *Gubitz Kálmán*: A Bodrog-szigeti pálos-monostor. Arch. Ért. 1902. 1—7. l. — *U. az*: A monostorszegi fonatmintás kőtöredékekről. U. o. 1911. 377—378. l. stb.

⁶⁰ *Gubitz Kálmán*: A zombori (sáponyai) bronzleletről és a kladovói kincsről. Arch. Ért. 1908. 262—265. l.

⁶¹ Nem sorolom itt fel azokat a közleményeket, amelyek ezzel a munkával foglalkoznak. E helyett utalok *Banner János, Bálint Alajos, Foltiny István, Korek József, Párducz Mihály és Tóth Gábor* dolgozataira, amelyek a Dolgozatok, az Arch. Ért., a Fol. Arch. kötetekben jelentek meg 1925 óta. Felment a részletezés alól az is, hogy a régiségtudományi intézet húsz évi munkájáról, a Dolgozatok 1944. évi kötetében, összefoglaló jelentés fog megjelenni, a folyóirat első húsz kötetének tárgymutatójával együtt.

talán a még mindig csak kikövetkeztetett kronológiára is tudna biztosabb támpontot adni.

A rézkorból nem ismerjük a pusztaszeri sírok anyagát, a szikrai péceli-kultúrába tartozó leleteket, a zöldalmi telepet.

A bronzkor sok urnásíros lelőhelye vár közlésre és további kutatásra. Így az alpári, bugacmonostori, izsáki, inárcsi, kerekegyházi, kislefői, kistemplomtéri, koháriszentlőrinci, ladánybenei, ménteleki, nagykőrösi-szurdokai diülői, pusztaszeri, tiszaujgát-parti. Nagyon érdekelné a szaktudományt a monostorfalvi és ladánybenei telep anyaga is. Ezek az urnás temetők már csak azért is figyelmet érdemelnének, mert körülbelül a határán fekszenek annak a területnek, ahol a zsugorított temetkezés egész a bronzkor végéig megmaradt. Különösen érdekesek volnának azok a telepek és temetők, amelyek közvetlenül szomszédosak a zsugorított temetkezést megőrző ősi lakosság telepeivel és temetőivel. Ezek adhatnának feleletet arra a kérdésre, miért maradt meg egyik helyen az ősi szokás s miért — milyen mozgalom következtében — változott meg a másik helyen?

Bár a szarmata-jazig anyag jelentős részét ismerjük, hiszen a ménteleki, orgoványi, soltszentimrei és belső-ballószögi leleteket csak nemrég közölte a múzeum igazgatója,⁶² a bugaci, bugacmonostori, ferencszállás-szentkúti, földműves-iskolai, fülöpszállási, gátéri, Katona-telepi, kiskúnhalasi, ladánybenei, Mária-városi, mórícgáti, nyíri, ókécskei, pusztaszeri, szanki, széktói, szikrai, tiszaujfalui, tiszauji, úrréti és városföldi leleteket vagy egyáltalán nem, vagy csak éppen felsorolásból ismerjük.⁶³ Ezeknek a temetőknek és telepeknek a kutatása is nagyban elősegítené e korról való ismereteinket.

Közlésre várnak az alpári, bugacmonostori és kiskúnfélegyházi germán sírok s az orgoványi és szikrai egyéb leletek.

A már említett gátéri⁶⁴ és ballószögi⁶⁵ sírokon kívül is igen gazdag leletanyag vár közlésre és további kutatásra. A benei, fülöpszállási, igari, Kiskúnfélegyháza-vásártéri, koháriszentlőrinci, kún-szentmiklósi, lajosmizsei, mámai-esárdai, miklóstelepi, óbögi, orgoványi, páhipusztai, szabad-jakabszállási, szikrai és tiszaujfalui temetők anyaga, ha egy részük szegény sírokról tanúskodik is, megbecsülhetetlen adatokat szolgáltathat az avarkori lakosság összetételére.

A honfoglaló magyarság megtelepedésére jelentenek biztos adatokat a múzeum leletei Alsómonostorról, Csölyos-pusztáról, Fehéregyházáról, Ferencszállásáról, Jánoshalmáról, Lakitelekről, Méntelekről.

⁶² Szabó Kálmán: Jazig-szarmata sírok Keeskemét környékén. Fol. Arch. I—II. 100—106. l.

⁶³ Párducz Mihály: A Nagy magyar Alföld római kori leletei. Dolgozatok. 1931. 124—135. l.

⁶⁴ Lásd a 16. jegyzetben.

⁶⁵ Szabó Kálmán: A Keeskemét-ballószögi avar sír. Fol. Arch. I—II. 185—187. l.

Ókészkéről, Szentkirályról, Szikráról, Talfájáról, Úrrétről és a város területéről a cédulaháztól, a budai-útról és a városföldről.

Talán éppen a kecskeméti múzeum munkájának ismertetésénél felesleges a magyar középkori emlékek felsorolása. Ott, ahol a millenniumi, országszerte megállapítható, hirtelen abbanmaradt felbuzdulás után⁶⁶ hosszú évekig tartó, tervszerű munka több, mint 30 község lakóhelyeit, temetőit és templomait ásatta fel s részben közölte⁶⁷ is, elég rámutatni erre a példamutató nemzeti munkára. Ezen a téren végzett a múzeum olyan munkát, amelynek követése az egész területen kívánatos volna s elsőrendű feladata az Alföldi Tudományos Intézetnek.

A szentesi múzeum fenthivatkozott néhány őskori leletének összefoglaló publikációja még nem jelenti a teljes anyag részletes ismertetését, pedig a Kőrös- és tiszai-kultúra emlékényaga mellett a péceli-kultúra is jelentős darabokkal van képviselve a gyűjteményben. Nem ismeri a szaktudomány a múzeum bronzkori anyagát sem, s a szkíta emlékényag is közzétételére vár.⁶⁸

Köztudomású azonban, hogy a szentesi múzeum nem az őskor, hanem a népvándorláskor emlékeiben a leggazdagabb. A germán emlékényagból úgyszólván csak a berekháti leleteket ismerjük a hozzájuk kapcsolódó kún-szentmártoni, magyartési, mezőtúri, rákóczipalvi, sárgaparti, nagyhegyi, kökényzugi, részben szórványos, részben sírleleteket csak éppen említi a már hivatkozott irodalom.⁶⁹

Hasonlóképpen vagyunk az avarokori leletekkel. Egy-két, már hivatkozott publikációt⁷⁰ leszámítva, nincs közölve az alpári, berekháti, bökényi, esanyteleki, derekegyházi, kórógyparti, epressori, felsőcsordajárásai, hékédi, jaksori, kiskúndorozsmai, kistőkei, kökényzugi, kún-szentmártoni, mártélyi, mezőberényi, mindszenti, nagymágoesi, ótompai, Széchenyi-úti, szegvári, tömörkényi, tűzkövesi, zalotai temető anyaga. Ebből is látható, hogy e téren is igen sok a tennivaló, bár ez a felsorolás egyáltalában nem tart igényt a teljességre.

Nincs kimerítve a honfoglaláskori leletek leltára sem. Egyedül az árpádkori leletek ismereteseek teljes egészükben az irodalomban.⁷¹

A szegedi múzeum anyagából a régebbi őskori ásatások anyaga volna újra publikálandó, a régebbi közlések érthetően hiányos volta miatt. Közlendő volna a dorozsmai és bogárzói — egyik legfontosabb

⁶⁶ Lásd e tekintetben az egyes vármegyék és városok monográfiáit, amelyek tanúsága szerint a középkori település helyeit több esetben ásatásokkal igyekeztek megállapítani. Hogy ez nem mindenütt ment olyan módszeresen, mint a *Szeremlei Sámuel* által irányított hódmezővásárhelyi kutatásoknál az abban leli magyarázatát, hogy nem szakemberekre bízták ennek a feladatnak elvégzését.

⁶⁷ Lásd a 18. jegyzetet.

⁶⁸ *Csallány Gábor és Párducz Mihály*: Szkítakori temetők Szentes környékén. Arch. Ért. 1943. s. a.

⁶⁹ Lásd a 48. jegyzetben.

— bronzkori temető mellett, az eddig összegyűjtött, de soha fel nem dolgozott bronzanyag is, amelynek jelentékeny része már az első vaskorba tartozik. Hasonlóan fontos volna a szőregi, csak részben feltárt telep anyagának gondos kiválogatása s az ásatás tovább folytatása. Ez a telep — az eddigi jelekből következtetve — Szeged környékének egyik legfontosabb telepének látszik, ahol talán sikerülni fog a bronzkor utolsó szakaszának és az első vaskor egymáshoz való viszonyának a tisztázása is.

A germán emlékanyagból a fehértói, földéaki, kétegyházi és Hódmezővásárhely—kishomoki sírok várnak publikálásra. Még több a feladat az avar temetők közlése terén. A nagy emlékanyagból — tudtunkkal — csak a kúndombi temető 238 sírja van közlésre előkészítve,⁷² a többi temető gazdag anyagából csak kiragadott részek kerültek az irodalomba, sokszor összefoglaló szempontok figyelembevételével, de soha se a maguk teljességében.⁷³ Hátra van a Fehértó-A 374, Fehértó-B 131, Makkoserdő 93, Deszk-G 53, Vedresháza 49, Kiszombor-G 27, Deszk-H 21, Pusztamérges 20, Kiszombor-A és -F 13—13, Kiszombor-E 12, és Baktó és Feketeszél 10—10, Bilisics 9, Deszk-D 7, Klárafalva 5, Deszk-E 3 és Kiszombor-B 2 sírjának publikálása.

Nem maradhat el az Árpádkor elejéről származó Deszk-D 121, Kiszombor-B 78, Klárafalva-B és Makkoserdő 21—21, Lele 18, Kiszombor-E 12, Kiszombor-C 10, Kiszombor-F 8, Malajdok-B 7 sírja sem, mert ezek közlése már a magyarság megtelepülése szempontjából is fontos.⁷⁴

A békéscsabai múzeum gyulavarsándi leletei — ha az ásatás módszere éppenúgy nem kielégítő is, mint a gyulai múzeumban lévő ugyaninnen való anyagé — már ennek a késői bronzkori kultúrának tipológiája szempontjából is rendkívül fontos volna. Ennek a szinte szokatlanul gazdag emlékanyagnak összevetése a már elvégzett hitelesítő ásatás eredményeivel végre tisztázhatná ennek a területiinkre nézve annyira fontos, lelőhelynek még mindig félreértett kronológiai helyzetét⁷⁵ s főleg az északabbra fekvő hasonló lelőhelyekhez⁷⁶ való viszonyát.

Ennek a gyűjteménynek még néhány jól-rosszul ásatott emlékanyaga érdemelne figyelmet. Az egyik a gyulavarsándi Vezeristye-halom tiszai-kultúrába tartozó telepe, a másik a tótkomlói középkori temető, a harmadik a gerlai Ábránfy-kastély területéről előkerült középkori művelődéstörténelmileg is fontos leletanyag, amely utóbbi-

⁷⁰ Lásd a 21., 23—27. jegyzetben.

⁷¹ Lásd a 32. jegyzetben.

⁷² Lásd az 50. jegyzetben.

⁷³ Lásd a 49. jegyzetben.

⁷⁴ Az anyagot már összegyűjtötte *Szell Márta*.

⁷⁵ *Roska Márton*: A gyulavarsándi (Arad m.) Laposhalom régégtani viszonyai. *Fol. Arch.* III—IV. 45—56. l.

⁷⁶ *Megyaszó*. Lásd *Fercnc von Tompa*: i. m. 97. l. Taf. 43—44.

nak remekbekészült, de csak nagyon rosszul megmentett kályhasze-
meit alig ismeri valaki.

A gyulai múzeum régebbi anyagából sok újabb ásatás területét lehetne előkészíteni. Legelső dolog volna azonban, hogy a középkori kutatás eredményeinek közzléséhez kellene hozzásegíteni az e korból páratlanul szép anyagot és elsőrangú megfigyelést őrző igazgatót. A gyulai határban végzett kutatásai már eddig is több középkori templomhely feltárására, magyar falu földrajzi megállapítására vezettek.

Nem szólva a belterületen lévő hajdani ferencrendi templom és kolostor mintaszerű feltárásáról, a szerogyházi, fővényesi, szentbenedeki és györkei templomok alapjainak és a körülöttük elterülő temetők ásatásával már is jelentős emlékek állanak a múzeum rendelkezésére abból a korból, amelynek kutatása elsőrendű nemzeti feladat.⁷⁷

Íláttnivaló ezekből is, hogy ha történetek is — különösen az utóbbi időben — jelentős lépések a Buday-féle a) program megvalósítására, még nagyon távol állunk attól, hogy azt elvégeztük volna. E ténre a tennivalókat az itt látható hiányok pótlása önmagától diktálja.

A program b) pontját nehéz elválasztani az elsőtől. Rendszeres ásatásokat, olyan értelemben, hogy az programszerű legyen, a közgyűjtemények — mai dotációjuk mellett — aligha végezhetnek. Közgyűjteményeink rendszeren egy-egy várostól, vagy megyétől kapják anyagi ellátmányukat, ami rendszeren — tisztelet a kivételeknek — elvau kicsiny, hogy, ha minden felbukkanó leletet, amelyet a törvény értelmében be kellene jelenteni, meg akarnának menteni, egész évben semmi más feladatra nem vállakozhatnának, sőt még azt sem teljesíthetnék maradék nélkül. Rendszeres ásatást tehát csak olyan értelemben végezhetnének, hogy ezeket a felbukkanó leleteket hitelesítik.

Az Alföldi Tudományos Intézet régészeti programja azonban itt nem állhat meg. Ahogy a történelmi kutatás nem elégedhet meg a levéltári anyag számbavételével, vagy csupán a közzlésével, vagy ahogy a természettudományi kutatások nem rejthetik véka alá a megfigyelt eredményeket, hanem mindkettőnek fel is kell dolgoznia gyűjtött anyagát, ugyanezt kell tennie a régészeti ásatást vezetőnek is. Mert ha — miként a múltban nem egyszer — megáll, legjobb esetben a szakszerű leltározásnál, vagy éppen a hazahozott anyag rendszertelen elhelyezésénél, csak nyersanyagot hord össze, amelynek értékét majd csak az évek után, a múzeumi raktárnak csúfolt lomtárában történt újabb ásatás után — bekövetkező feldolgozás teszi közkincsé, ha ugyan időközben, valamelyik nagypénzű külföldi vándorrégész ki nem ragad belőle néhány magában semmitmondó darabot, hogy az egésznek áttekintését annál nehezebbé tegye.

Az Alföldi Tudományos Intézet csak olyan kutatást támogathat,

⁷⁷ A feltárt templomok és kolostor alaprajzait közli *Scherer Ferenc*: Gyula város története. I. kt. 1938. 31., 35., 39., 41., és az 51. l. utáni mellékleten.

amelynek vezetője kötelezve van nemcsak az ásatás minden kívánalomnak megfelelő elvégzésére, de rajzokkal és fényképekkel kellően ellátott, nyomdára kész publikáció elkészítésére is, amely kellőleg értékeli is az anyagot s leszűr belőle minden olyan eredményt, amely az eddigi ismereteket bővíti s a tudományt előbbre viszi. Nincs olyan rendszeres ásatás, amelyik az egyik, vagy másik célhoz adatokat nem szolgáltat, mert ha volna, nem volna már érdemes az ásatásokra pénzt fordítani.

Rendszeres kutatások eddig is folytak a múzeumokban, de igen sokszor a feldolgozás kötelezettségének érzése nélkül. A Nemzeti Múzeumtól a legkisebb gyűjteményünkig minden múzeumunk lönve van publikálatlan anyaggal, amelyről soha sem vehetett tudomást a szak-tudomány. Néha-néha, egy-egy összefoglaló munkában, valamilyen szempont szerint értékelve, fel-felbukkan egy-egy hírből is ismert lelet, amelyet a munka írója tisztá és becsületos szándékkal elegendőnek tart egy probléma vitás kérdésének eldöntésére. A jóhiszemű megállapításban senkinek sem lehet joga kételkedni, de minden szakember jogosan kíváncsi az egész leletegyüttes előfordulására, amely talán más megvilágításba helyezi a problémát, mint ahogy a munka szerzője — esetleg az ásatás vezetője — pillanatnyilag látja.

Ahogy a történetírásnak minden újabb eredményét okleveles adattal kell igazolnia, úgy a hiteles lelet teljes közlése nélkül nem lehet régészeti problémákat közmegegyezésre megoldani. Az Alföldi Tudományos Intézet csak olyan munkát támogathat, amely az itt vázolt követelményeknek mindenben megfelel.

Problémánk pedig — hála Istennek — még mindig bőven van. Kezdjük időrendben a legelején!

Amióta a szegedi Óthalomban az első alföldi ősköri leletet megtaláltuk,⁷⁸ az ősköri (palaeolithikum) kérdései is az Alföld régészeti problémái közé kerültek. Bár a lelet kétségtelenül hiteles, előkerülése óta — néhány fűró kísérlettől eltekintve — sem az Óthalomban, sem az Alföld többi részén ilyenirányú kutatás nem folyt. Igaz, hogy ennél költségesebb régészeti kutatást nem igen lehet folytatni, de még is megérné a reáfordított pénzt.

Magában az Óthalomban végzendő kutatás is eldönthetné a kérdést, vajjon csak átvonulóban lakott-e itt a magdalenienkori ember, vagy huzamosabban is megszállta ezt, az életkörülményeinek, úgy látszik, megfelelő, víztől védett területet? S ha ez a terület nem adna feleletet a kérdésre, segíthetne a kérdés eldöntésében az Alföld többi, hasonló területe. A Duna—Tisza közének déli része, a Bácskának a Ferenc-csatornáig terjedő emelkedett területe, a Titeli-fensík éppen úgy alkalmasok lehettek a megtelepedésre, mint azok a diluviális homokon lerakódott löszhátak, amelyek itt-ott a Tiszántúlon is felbukkannak. Ezek a hátak is olyan területek felé vezetnek, ahol már ré-

⁷⁸ *Banner János*: Az első alföldi palaeolit-lelet. Dolgozatok 1936. 1—7. 1.

gen ismerjük az őskőkor emberének emlékeit. Ezekben a kutatásokban nagy segítségünkre lehetnek a tiszántúli homokbányák, a bácskai magasföldrebe mélyedő téglagyári agyagbányák, amelyeket ilyen szempontból még soha senki át nem vizsgálta s amelyeknek területéről az őskőkori ember kortársainak csontmaradványai már nem egyszer előkerültek. De addig is, míg újabb nyomokra akadunk, az Ót-halom kutatása halaszthatatlanul szükséges volna, még mielőtt az odatervezett központi temető meg nem valósul.

Hasonlóképpen érdeklő az alföldi kutatást a középsőkőkor (mesolithikum) is. Ezek az emlékek rendszeres ásatásból ugyan eddig nem kerültek elő alföldi területen, de már régen ismerjük azokat a példányokat, amelyek a Nyírségben⁷⁹ és Szolnok közelében⁸⁰ fordultak elő. Az előbbi homokbuckákról, az utóbbi az Áldozóhalomról való, Tószeg vidékéről. Mind a kettő olyan területen fordult tehát elő, amelyhez hasonló bőven van az Alföld minket érdeklő területén is. Gondolok itt a Duna—Tisza közének s részben a Tiszántúlnak homokvonulataira, de azokra a megállapíthatóan lakott halmokra is, amelyek a Tiszántúlon és a Bácskában olyan nagy számban helyezkednek el. Lehet, hogy múzeumainkban szórványos leletekként kezelt újabbkori eredetűnek vélt, kisméretű kopapengéink közt már eddig is nem egy olyan van, amelyik a középsőkőkorból származik. Már Rómer⁸¹ kutatásai idején is nagy gondot fordítottak ezek összegyűjtésére, amiről a régebbi irodalom levelezése is tanuskodik. A tervszerű kutatás ezen a téren is kívánatos volna, mert e tekintetben a magyar földnek nagyon jelentős szerepe lehetett már központi fekvésénél fogva is.

Újabbkőkori kutatásunk az utolsó tíz esztendőben még jobban bővítette azokat az alapokat, amelyeket Tompa Ferenc alapvető munkája lerakott.⁸² A magyarországi neolitikum ott határozottan különválasztott két kultúrájához még két újabbkőkori kultúrának⁸³ nemcsak megjelenését, de elterjedési területét is megállapította, s az Alföld-

⁷⁹ *Tompa Ferenc*: Őskori gyűjtemény. Vezető a régészeti gyűjteményben. Budapest. 1938. 8. l. — *Jenő Hillebrand*: Ungarländische Funde aus dem Mesolithikum. W. P. Z. 1925. S. 81—83. Das Dünengebiet von Hügaj (Komitat Szabolcs).

⁸⁰ *Hillebrand*: a. a. O. — Áldozóhalom bei Tószeg (Komitat Szolnok).

⁸¹ *François Florian Rómer*: Resultats généraux de mouvement archéologique en Hongrie. — Les silex taillés et les obsidiennes en Hongrie. — Pag. 6—17.

⁸² Lásd a 4. jegyzetet.

⁸³ *Banner János*: A kopáncsi és kotacparti neolitikus telepek és a tiszai-kultúra III. periodusa. Dolgozatok, 1932. 1—31. l. — *U. az*: Ásatás a hódmezővásárhelyi Kotacparton. U. o. 1933—34. 54—73. l. — *U. az*: Die Ethnologie der Körös-Kultur. U. o. 1937. 32—49. l. — *Banner János és Párducz Mihály*: Angaben zur Chronologie der ältesten Vinča-Kultur. Hekler-Émlékkönyv. s. a.

dön már előbb is ismert tiszai-kultúrának települési viszonyaira⁸⁴ is új adatokat szolgáltatott.

Ezekkel a közleményekkel azonban még nincs megoldva teljesen a magyarországi újabb-kőkor kérdése. Olyan problémákat vetettek fel az ásatások, amelyekre végső feleletet csak az eddigiéknél szerencsésebb rétegzésű telepek adhatnak, de felvetődtek olyanok is, amelyek egyetlen telep bízható telepanyagából határozottan megállapítani nem lehet. Ezek eldöntésére sok jó ásatásra van még szükségünk.

Új ásatásoknak kell tisztázni a régebbi linearis-kultúra alföldi megjelenésének a kérdését. Már is vannak egyes leleteink, amelyek valószínűsítik itteni elterjedését. Ez annyival is inkább meglepő, mert eddig csak az ország északabbra fekvő vidékeiről ismerjük. A hőmezővásárhelyi Barci-réti, Szarvas-ótemetői, -érpárti és -belvárosi, valamint az endrődi cserepek⁸⁵ kényszerítenek a továbbkutatásra, amely még sok meglepetést hozhat.

A bükki-kultúra kérdéseiben sem vagyunk érdektelenek még az Alföld déli részén sem. Nem csak az érdekel bennünket, hogy a kultúra III. periodusa és a tiszai-kultúra I. periodusa valóban ugyanaz-e, de itteni elterjedése is fontos kérdésünké vált. A szakálhádi⁸⁶ telep anyagának egy része — a kiöntős edények — jogosan felvethetik azt a gyanút, hogy ennek a kultúrának legalább a hatásai idáig elértek. Ez a telep ugyan annyira kevert, hogy az ellenkezőjére is hozhat még bizonyítékokat, de a kérdést napirenden kell tartanunk.

A Körös-kultúra eredetkérdését egy budapesti doktori értekezés fogja tisztázni.⁸⁷ Nem tudjuk, hogy kronológiai helyzetére nézve tartalmaz-e újabb adatokat, mert Magyarországon eddig ilyen megfigyeléseket tenni nem lehetett. Egyetlen egy helyen sem fordul elő ez a kultúra úgy, hogy a későbbi neolitikus kultúrához való időrendi viszonyára a legkisebb adatot is szolgáltatva volna. Eddigi megállapításaink szerbiai⁸⁸ adatokra támaszkodtak, ahol viszont nem a nálunk utánakövetkezőnek látszó kultúrával, hanem egy a délvidéken valóban utána is következővel való viszonya volt — annyira amennyire világos. Bár a kultúra életére, a települési és temetkezési viszonyokra, a formakészletre semmi újabb adatot nem remélhetünk az eddigi már

⁸⁴ *Banner János*: A kökénydombi neolitikus telep. *Dolgozatok*. 1930. 49—106. l. — *U. az*: Neolitikus telep a kopánesi Kiss-tanyában. *U. o.* 1933—34. 30—40. l. — *U. az*: Az újabbkőkori lakóház kutatás mai állása Magyarországon. *Arch. Ért.* 1943. 1—14. l. — *U. az és Foltiny István*: Újabb ásatások a hőmezővásárhelyi Kökénydombon. *Fel. Arch.* V. s. a.

⁸⁵ *János Banner*: Das Tisza-, Maros-, Körös-Gebiet bis zur Entwicklung der Bronzezeit. *Szeged*, 1942. S. 11—14.

⁸⁶ *Banner János és Bálint Atajos*: A szakálhádi őskori telep. *Dolgozatok*. 1935. 76—88. l.

⁸⁷ *Kutzián Ida* dolgozata. Megjelenik a *Diss. Pann.* sorozatában.

⁸⁸ Lásd *Miloje Vassić*: *Preistoriska Vinča*. I—IV. kt. *Beograd*. 1932—1936.

közölt megfigyelések után, a további ásatások még ezen a téren is szükségességnek látszanak.

Az újabb megállapítások ezt a kultúrát déli eredetűnek vélik,⁸⁹ ami mellett a területi elterjedés is bizonyítani látszik. Tőle függetlenül még egy másik déli eredetű kultúrával is számolnunk kell, amely főleg az Alföld déli részén sokkal nagyobb szerepet játszott, mint eddig gondoltuk. Arra a balkáni — aldunai — kultúrára gondolok, amely Szerbia területén több helyen is otthonos s amelynek az utóbbi években teljesen zavartalan telepét is sikerült megállapítani. Az ószentiváni VIII. lelőhelyen végzett ásatás⁹⁰ hozta azokat a megbecsülhetetlen adatokat, amelyek hozzájárultak a csókai⁹¹ nagyon kevertnek látszó telep anyagának tisztázásához. Nagyon érdekesen bontakozik ki e kornak településviszonya már az eddigi megfigyelésekből is. Ez a balkáni kultúra — úgy látszik — egy időben virágzott a tiszai kultúrával s míg az utóbbi délről, az előbbi északról jött erre a területre. Vannak lelőhelyek, amelyeket egy időben szálltak meg s egymással összekeveredve egy érdekes formakineset termeltek ki, amelyben a balkáni forma a tiszai díszítésekkel jelenik meg. Más helyeken csak a tiszai-kultúra zavartalan emlékei maradtak fenn, tehát tisztán ennek a kultúrának a telepe volt meg. ismét más helyen a balkáni kultúrát nem háborgatta egyidejűleg semmi. Olyan volt tehát a település, mint a Bánát és Bácska nemzetiségi települése a mai napig.

Ez a kérdés, csupán néhány helyen végzett ásatás alapján áll ma így előttünk. Az elkövetkező kutatások fognak teljes mértékben hozzájárulni ennek a nagyon fontos kérdésnek a tisztázásához, ami annyival is inkább fontos, mert egyidejűleg ennek a balkáni és vele együtt a tiszai-kultúrának Erdély felé való terjeszkedésének a kérdése is tisztázódni fog. E tekintetben a Bácska és a Bánát kutatása volna elsősorban fontos, mert nagy vonásokban a Maros vonalával ez a kultúra határolva is van. Vannak ugyan jelenségek, amelyek a Kőrös vonaláig kimutathatók,⁹² ami szintén nem lehet meglepő, mert ez is egyik útvonala az Erdély felé való terjeszkedésnek.

Számolnunk kell az újabb-linearis kerámia tömegesebb megjelenésével is. Bár eddig úgy tudtuk, hogy ez a kultúra csak a Dunántúlon otthonos, Szolnok⁹³ körüli megjelenése már megdöntötte ezt a felfogást. Legújabban a leboi⁹⁴ már említett kevert neolitikus telepanyagban jelent meg három jellegzetes csercpe. A további kutatás még jelentős eredményeket hozhat ezen a téren is.

⁸⁹ Legújabban *K. Willvonseder*. (W. P. Z. 1943. S. 106.)

⁹⁰ *Banner János és Párducz Mihály*: Újabb adatok Vinča legrégebbi kultúrájának kronológiájához. Hekler-Emlékkönyv. s. a.

⁹¹ Lásd a 35. jegyzetben.

⁹² Lásd a 90. jegyzetben.

⁹³ *Márton Lajos*: Egy sajtáságos kőkori edény-alak. Arch. Ért. 1909. 156. l. 2—3. kép.

⁹⁴ *János Banner*: i. m. S. 28. Abb. 2.

Legfiatalabb neolitikus kultúránk, a péceli kultúra is sok problémát jelent még számunkra. Bár ez a kultúra Erdély kivételével az egész ország területére kiterjed,⁹⁵ eddigi ismereteinkből úgy látszik, éppen a bennünket érdeklő területen fejlődött igazi magyarföldi kultúrává. Ebben a megállapításban már az is benne van, hogy idegenből jött hozzánk. De hogy a kultúra hordozójával, vagy csak kultúrhatásként, azt eddig még határozottan megállapítani nem lehetett. Annyi már is tényként állapítható meg, hogy ezzel a kultúrával lép fel először hazánk területén a hamvasztó temetkezés, amelynek addig semmi nyoma sincs és formakészletében nemcsak az északra jellemző gondosan pattintott nyílhegyek, de a magasfülű edényformák is megjelennek, amelyeket tőlünk északra fekvő területen is határozottan ki lehet mutatni. Ezek tehát nyilván onnan is kerültek ide. A teljes virágjában kialakult edénykészlet azonban már eddigi megállapításaink szerint is nagyon sok más hazai neolitikus reminiscenciát mutat.

Nincs itt a helye annak, hogy ezekre részletesen kitérjek, de ennyit el kellett mondani már csak azért is, hogy az e téren elibénk meredő kérdések tovább kutatásának szükségességére reámutassak.

Eddigi néhány sírunk s a máig egyetlen feltárt telepünk sem az eredet kérdésében, sem a kronológia tekintetében nem szolgáltatott tökéletesen megnyugtató adatokat. Zavar, hogy a hamvasztó és zsugorított temetkezések is elfordulnak⁹⁶ s a kronológia tekintetében látványosan mutatkozó határozottságot csak az imént borította fel egy újabb leletünk. A kiskőrösi⁹⁷ ásatások után úgy tűnt — s ez mai napig sincs megcáfolva —, hogy a kultúra közvetlenül megelőzte a bodrogkeresztúri kultúrát: a Hódmezővásárhely-bodzásparti⁹⁸ ásatások pedig azt mutatták, hogy kultúránkat a tiszapolgári aeneolithikus kultúra előzte meg, amelynek hatása a formakészlet egy részén is kimutatható. Ezt az utóbbi megállapítást azonban éppen ellenkező irányban döntötte meg az ószentiváni VIII. lelőhely egyik hulladékgyűjteménye,⁹⁹ amelyben a péceli-kultúra anyaga feküdt mélyebb rétegben, tehát idősebbnek mutatkozott. Ez a megállapítás ugyan nem érinti a formakészletnek magyarországi előzményeire vonatkozó tényeket, de mutatja, hogy a kronológia tekintetében még sok a kutatni való.

Úgy látszik, hogy a különböző területeken kapott és átalakított

⁹⁵ Lásd *Patay Pál*: Korai bronzkori kultúrák Magyarországon. Diss. Pann. Ser. II. No. 13. II. térképét.

⁹⁶ *Gogo Müller-Kudles*: Bestattungen der Badner Kultur auf älteren Siedlungstrümmern in Békásmegyér bei Budapest. M. A. G. Wien. 1939. S. 169—171. Taf. IV. Abb. 1—3.

⁹⁷ *József Csalogovits*: Die neu aufgedeckte neolithische Siedlung und das kupferzeitliche Gräberfeld von Kiskőrös. P. Z. Berlin. 1931. S. 105. Abb. 3. Grab Nr. 7., 8—9. und 6. Haus „A.“

⁹⁸ *János Banner*: i. m. S. 51—52. und Abb. 3.

⁹⁹ *Tóth Gábor*: Újabb ásatás az ószentiváni VIII. lelőhelyen. Dolgozatok. 1942. 144. l.

hatások ebben az egyébként egységesnek látszó kultúrában is több, területileg elkülönülő kultúrkört fognak megkülönböztetni, amelyek egy részének megállapítására területünk — az eddigi leletek tanúsága szerint — alkalmasnak látszik.

Nagy feladatok várnak reánk a bodrogkeresztúri rézkori kultúra elterjedésének végleges tisztázása terén is. Lelőhelyeink már az eddigi ismeretek után is megállapíthatóan túllépik a trianoni határokat. A Bánáthban ezidőszereint Csókáról¹⁰⁰ ismerjük a kultúra emlékeit s párhuzamosan megvan a Bácskában¹⁰¹ is, valahol a megye területén. A további kutatás feladata tisztázni a déli irányú elterjedést s vizsgálni azt, hogy vajjon ezekre a déli területekre is érvényes-e az a megállapítás, hogy ez a kultúra nyugatfelé nem lépte át a Duna vonalát, mint ahogy a területünkről eddig ismert harangalakú edények kultúrája keleti irányban nem jutott túl a Duna vonalán.¹⁰² A Bácska, java részében ismertlen területe talán adhat feleletet ezekre a kérdésekre.^{102a}

Innen várjuk a zóki kultúra elterjedésének irányára és kiterjedésére vonatkozó újabb adatokat is, hiszen közvetlenül érintkezik azal a lelőhellyel, ahol eddig a legszebb emlékeit találták. Csak a Duna vonala választja el Vučedoltól,¹⁰³ amelynek formakészlete, de főleg a sokkal jobban ismert díszítésmintái ugyanazok, mint a zóki telepé. Az a tény, hogy területünkön már is több olyan helyről ismerjük, amelyek messze esnek e kultúra igazi hazájától, mutatják azokat a nagy kultúrális összeköttetéseket, amelyeknek országútja éppen a mi területünkön kellett, hogy legyen. Területünk már is sok olyan hitelesen megállapított formát produkált,¹⁰⁴ amelyeknek segítségével tőlünk távoleső területen is sikerült¹⁰⁵ lényegesen bővíteni ennek a bronzkori kultúránkra is nagy befolyást gyakorolt kultúrának formakészletét s ezek alapján települési viszonyait is. Temetkezési viszonyait azonban még nem ismerjük területünkről, pedig nem lehetetlen, hogy ennek ismerete még súlyosabb változásokat is hozhatna neolitikus kultúránk nem stratigráfiai alapon megállapította időrendjébe. Ennek a kultúrának kutatása is elsőrendű feladat volna.

¹⁰⁰ Corpus vasorum antiquorum. Jugoslavie. Fasc. 3. Pl. 13. 5—6.

¹⁰¹ Bácskai Múzeum leltára. 4022. szám.

¹⁰² *Ferenc von Tompa*: i. m. S. 59.

^{102a} A kézirat lezárása óta a Zenta melletti Bátkai-halmon hét rézkori sír feltárását végezte el az egyetem Régészeti Intézete. A temető további feltárása tervbe van véve. További adatokat tartalmaz a kultúrának bácskai és bánáti elterjedését illetően *Körök József*: Jelentés a Bácska területén végzett kataszteri munkáról c. dolgozat. (Sajtó alatt a Dolgozatok 1944. évi kötetében.)

¹⁰³ Corpus vasorum antiquorum. Jugoslavie. Fasc. 1. Pl. 5—32. stb.

¹⁰⁴ *Banner János*: Újabb adatok a zóki-kultúra elterjedéséhez. Dolgozatok. 1939. 73—84. l. és U. o. 1942. 145—146. l.

¹⁰⁵ *Csalog József*: A vučedol-zóki típusú kerámia lelőhelyei Tolna vármegyében. Arch. Ért. 1941. 6—13. l.

Bronzkori kultúránkat látszólag jól ismerjük területünkről, hiszen a Maros vidékének bronzkori telepei és temetői¹⁰⁶ sok kérdésre adnak már eddig is feleletet. Ez azt is jelenti, hogy még sok kérdésre ezután szeretnénk megfelelni. Az elvitathatatlan tény, hogy a Maros-vidéki temetők most már jólismert része zavartalan fejlődést mutat a bronzkor mind a négy periodusán keresztül. Ami hiányzik a pitvarosi temetőből,¹⁰⁷ az megvan az őszentivániban¹⁰⁸, vagy a szőregiben¹⁰⁹ s ami mind a kettőből hiányzik, az megvan a deszkiben,¹¹⁰ zavartalanul zsugorított temetkezésekkel. Az az egy-két sír, amelyiknek ráitusa ettől eltér, jelent ugyan idegen befolyást, de lényeges változást nem. Ilyen idegen befolyást a szőregi temető leletanyagában is ki lehet mutatni, amit könnyen megmagyaráz az, hogy ebben a temetőben olyan anyag a domináló, amelyet — bizonyára innen exportálva, — a Dunántúlon is megtalálhatunk.¹¹¹ Sőt megvan itt a tőlünk távolabb fekvő gyulavarsándi¹¹² telep anyaga éppenúgy, mint a már nagyon elűtő kultúrcsoportot jelentő Versec-vattinai¹¹³ emlékanyag is. Ez nem is lephet meg, mert az előbbi a zavartalan zsugorított temetkezésekkel meghatározott csoportok tulajdona,¹¹⁴ az utóbbi pedig, területünk más részén, sokkal nyugatabbra fekvő lelőhelyen is megjelenik.¹¹⁵ Ennek az idegen emlékanyagnak vándorútja is tisztázandó feladat volna, de van ennél fontosabb is.

Ugyanakkor, amikor a Szeged-környéki nagy bronzkori temetőkben a zavartalan fejlődés kétségtelenül kimutatható, közvetlenül a Maros mellett egészen sajátos, s az említettektől erősen eltérő formakészlettel megjelenik egy másik csoport, amely már hamvasztja halottait.¹¹⁶ Ez lehet az első idegen nép — a neolitikum óta — területünkön. Más helyről nem ismerjük emlékeit a környéken, de kétségtelenül abból a csoportból verődött ide, amelyet a kisapostagi¹¹⁷ emlékanyag képvisel a Duna—Tisza közén. Talán a szabadszállási¹¹⁸

¹⁰⁶ Lásd a 38—44. jegyzeteket.

¹⁰⁷ Lásd a 43. jegyzetet.

¹⁰⁸ *Banner János*: Az őszentiváni ásatások. Dolgozatok. 1928. 160—162., 164—177. l. — *U. az*: Az őszentiváni bronzkori telep és temető. U. o. 1929. 52—70. l. stb.

¹⁰⁹ Lásd a 39. jegyzetet.

¹¹⁰ Lásd a 41. jegyzetet.

¹¹¹ *Wosinsky Mór*: Tolnavármegye az őskortól a honfoglalásig. Bp. 1896. I. kt. CIV—CV. tábla.

¹¹² Lásd az 54. és 75. jegyzetet.

¹¹³ *Milleker Bódog*: Verseci és vattinai őskori régiségek. Arch. Közl. XX. 40—62.

¹¹⁴ *Ferenc von Tompa*: i. m. Taf. 40.

¹¹⁵ Pld. a kelebiai iskola udvarán. A lelet a szegedi múzeumban van.

¹¹⁶ A szegedi egyetem Régiségtudományi Intézetében. 7478—7482. sz. Magyarországról.

¹¹⁷ *Mozsolics Amália*: A kisapostagi korabronzkori urnatemető. Arch. Hung. XXVI. — Lásd ott az előző irodalmat is.

¹¹⁸ Publikálatlan leletek a szegedi múzeumban.

hamvasztásos temető egyik közvetítő helye. Hogy ide, a Maros közvetlen közelébe melyik periodusba ér s vannak-e itt nagyobb kiterjedésű telepei vagy temetői, ebben a pillanatban nem tudjuk megmondani, de nélküle nem lehet teljes területünk bronzkorának ismerete.

És van még egy feleletre váró bronzkori kérdésünk. Dorozsmán és Szeged-Alsótanyán a Bogárczó tó mellett került elő egy-egy néhány sírból álló temető, a lausitzi-kultúra félreismerhetetlen edényeivel.¹¹⁹ A szegedi múzeumban lévő szórványos leletek közt is több olyan van,¹²⁰ amelyet ez a két temető hitelesít. Ezek az edények viszont egész Erdély¹²¹ területéig elkísérhetők. Úgy látszik ennek az északról hozzánkérkező kultúrának a mi területünk volt, az eddig még át nem kutatott országútja. Vannak ugyan, akik ebben az emlékanyagban hazai eredetű kultúrát vélnek felfedezni, de az előzményeket eddig legalább is nem ismerjük. A kérdést csak a további kutatások dönthetik el.

Megoldandó volna a bronzkor IV. periodusa és az első vaskor emlékanyagának hiteles szétválasztása. Ezek az emlékek annyira össze vannak keveredve a mi területünk eddig feltárt telepein, hogy szétválasztásuk rendkívül nehéz. Igaz, hogy igen sokszor nincs is közöttük különbség, amit csak azzal lehet megmagyarázni, hogy az újabb vaskori kultúrát idehozók, magukba olvasztván az addig itt békésen élő, belső fejlődésen átment népet, annak formakészletét is, legalább részben megtartották. Sok jó telep, de főleg temető ásatására volna szükség, hogy ezt a kérdést megnyugtatóan megoldhassuk.

Szorosan összefügg ezzel a kéréssel a régibb vaskor kérdéseinek számbavétele. Szórványos jelenségeink vannak, amelyek mutatják, hogy ebben az időben is jelentős szerepet játszott területünk,¹²² de ezek a jelenségek csak szaporították a megoldandó problémák számát. Attól, hogy a dunántúli vidékeken könnyen keresztülvihető háromperiódusos felosztást itt is megcsinálhassuk, még nagyon távol vagyunk. Olyan kevés a rendszeresen feltárt emlékek száma, hogy ezzel a korrál szemben még mindig idegenül állunk. Pedig vannak határozottan ebbe a korba tartozó bronzleleteink is,¹²³ amelyeknek újabb átdolgozása s főleg a lelőhelyeiken végzendő kutatás közelebb vihetne ennek a kérdésnek a megoldásához is. Annyival is inkább érdekelne ez

¹¹⁹ A leletek a szegedi múzeumban vannak. Most foglalkozik velük *Foltiny István*.

¹²⁰ Pld. Bilisiesről. Lásd *V. Gordon Childe: The Danube in prehistory*. Oxford. 1929. Fig. 174.

¹²¹ *Roska Márton: A Székelyföld őskora*. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. 306. l. 61. kép. 1.

¹²² Pld. Hódmezővásárhely—Papere melletti szőlőkben előkerült szórványos lelet.

¹²³ *Banner János: Bronzleletek a hódmezővásárhelyi határban*. Arch. Ért. 1944. s. a.

a kor, mert ennek már határozottan megállapított ingatlan emlékei¹²⁴ is vannak területünkön, amelyekről a legutolsó részben még szólni kívánok.

De térjünk rá utolsó őskori problémánkra. Bár területünkön az utóbbi évek ásatai során a második vaskornak jelentős emlékei kerültek elő, sőt olyan leleteink is vannak, amelyek e kor első szakaszának az előtte való kor emlékeivel való kapcsolatát¹²⁵ is mutatják, az egész kor nem áll egészen tisztán előttünk. A legutóbbi időben kerültek elő azok a hiteles emlékek, amelyek a grafitos edények¹²⁶ révén messze területekkel való kapcsolatokat mutatnak,¹²⁷ de hogy ezek a kor középső, vagy végső szakaszáról valók-e, és hogy melyik kelta törzs hagyatékának tekinthetők, a mi vidékünkön még nincs eldöntve. Jó és hiteles temetőanyagunk van abból a mozgalmas korból, amikor egy temetőn belül háromféle temetkezés is előfordul,¹²⁸ de telepeink még feltáratlanok s a gazdag formakészlet ismerete melletti szinte fogalmunk sincs e kor életéről. Mindenesetre a közelmúlthoz mérten az is eredmény, hogy ennek a kornak itteni telepeiről beszélhetünk, mert nem is olyan régen e kor lelőhelyeiről készített térképen¹²⁹ a mi vidékünkön még fehér folt volt. Megfigyeléseink ezzel szemben azt mutatják, hogy nemcsak sűrűnlakott terület volt, hanem ez a kultúra sokkal tovább érezte a hatását még itt, ezen a rómaiaktól soha meg nem szállott földön is, mint azt eddig hittük volna. Éppen ezért nagyon hiányzanak a hatásokat továbbadó utolsó periódus emlékei. A fokozott mértékű kutatástól e téren is nagyon sokat várhatunk.

A jazig emlékanyag közzétételével¹³⁰ csak az utóbbi években derült fény erre a rejtélyes emlékanyagra, amelyet a régebbi összefoglaló munkák óvatosan elkerültek.¹³¹ Rövidesen az egész szarmatakor emlékanyaga publikálva lesz s már az eddigi publikáció is sok olyan megállapítással vonta magára a figyelmet, amelyet eddig — az anyagot nem ismervén — senki sem vett észre. A legrégebb emlékanyag nagyobbára megfigyelések nélkül feltárt, vagy éppen kifosztott sírjai-

¹²⁴ A Nagytatársánc Hódmezővásárhely területén.

¹²⁵ *Párducz Mihály*: Bronz-, szkíta-, La Tène- és germánkori temető Hódmezővásárhely—Kishomokon. Dolgozatok, 1940. 79—94. l.

¹²⁶ *Banner János*: Településtörténeti kutatások a hódmezővásárhelyi Fehértó partján. Dolgozatok, 1943. 195—201. l. Részletesen *Párducz Mihály* dolgozza fel az Arch. Ért. 1944. évfolyamában.

¹²⁷ Egyfelől Budapest—Tabán, másfelől Vučedol felé. Lásd: *Alföldi András—Tompa Ferenc—Nagy Lajos*: Budapest az ókorban. I. kt. XXXVII., XLI. tábla és Corpus vasorum antiquerum. Jugoslavie. Fasc. 1. Pl. 34. 1—2.

¹²⁸ *Banner János*: A szőregi La Tène temető. Dolgozatok, 1929. 90—110.

¹²⁹ *Bella Lajos* térképe a Föld és Ember VII. évf. (1927.) 53—55. l. és melléklete.

¹³⁰ Lásd a 8. jegyzetet.

¹³¹ *Joseph Hampel*: Altertümer des Frühen-Mittelalters in Ungarn. Braunschweig, 1905. I—III. kt., ezt az anyagot egyáltalán nem említi.

nak hitelesítése végre sikerült,¹³² de hátra van még az ehhez tartozó dák emlékanyag hiteles feltárása. Már az a megállapítás is,¹³³ hogy ilyen ezen a területen határozottan van, a tőlünk távolabbi területeken is elősegítették a kutatást s olyan helyen is megtalálták ezeknek emlékeit, ahol eddig senki sem várta.¹³⁴ Az eddigi szórványos leletek irányt mutathatnak a további kutatások területét illetően s el lehetünk arra is készülve, hogy az ilyen irányú s az egész szarmatkor kutatása a hamis történelmi jogokra hivatkozó szomszédaink figyelmét az eddiginél¹³⁵ fokozottabb mértékben fogja kutatásainkra irányítani, amelyeket — mint a múltban, — a jövőben sem vezethet más, mint a legridegebb tárgyilagosság.

Temetőink kutatása nemcsak az emlékanyag, de az embertan szempontjából is fontos, mert ahogy az emlékanyag többféle hatás eredőjeként alakult ki, a kultúrát hordozó nép is bizonyára erősen keveredett összetételű.

Telepeink kutatásának már eddig is nagyon sokat köszönhetünk, de magát a település képét még mindig nem látjuk tisztán, hiszen egyetlen lakóház,¹³⁶ vagy inkább kunyhón kívül alig ismerünk valami épülettípus,¹³⁷ illetőleg ennek maradványait azon a nagy területen, amelyre ez a kultúra kiterjedt. A további feltárások még különösen a településre szolgálhatnak érdekes adatokat, amelyek már annyival is inkább érdekelhetnek bennünket, mert a legújabb kutatásaink során úgy láttuk,¹³⁸ hogy szétszórtságukban nagyon hasonlóak lehettek a korai-Árpádkor magyar településeihez. Ennek tehát nem annyira faji, mint inkább településföldrajzi okai lehettek, amelyeknek további kutatása már ezért is szükséges.

Ismeretesek azok a nehézségek, amelyekkel a hún emlékanyag tisztázásánál találkozunk a kutató.¹³⁹ Az elindulás már megtörtént ezen a téren is és remélhetjük, hogy területünkön, ahol a nagyszéksői ham-

¹³² *Mihály Párducz*: Neue Angaben zum Fundmaterial der I. und II. Periode der Sarmatenzeit. Kazarow-Emlékkönyv. s. a.

¹³³ *Párducz Mihály*: A Szarmatkor emlékei Magyarországon I. 24—25., 27—30. l.

¹³⁴ Budapest az ókorban. I. kt. 138—141. l. Lásd a XXXVII. tábla 1. képét.

¹³⁵ *C. Daicovicu*: Zur Frage der Jazygen im Banat. Kny. a gyulafehérvári múzeum Apulum c. folyóiratából. 1939—1941. I. 14—16. l. — Lásd még az erre adott választ, *Párducz Mihály*: A szarmatkor legkorábbi emlékei a Bánságban. Arch. Ért. 1942. 305—316. l.

¹³⁶ *Horváth Tibor*: Jász-Nagykun-Szolnok vármegye őstörténete a régészet megvilágításában. Pécs, 1935. Kny. 9. l.

¹³⁷ *Párducz Mihály*: Rómaikori lelőhely Hódmezővásárhelyen a Solt-Paléban. Dolgozatok. 1938. 90—114. l. 4. kép. *Foltiny—Korek*: A paphalmi jazig telep. Dolgozatok, 1944. s. a.

¹³⁸ Lásd a 126. jegyzetben említett dolgozat vonatkozó részét.

¹³⁹ Lásd a 3. jegyzetben említett értekezésen kívül, *Fettich Nándor*: A hunok régészeti emlékei. Németh Gyula: Attila és Lunjai. Bp. 1940. 227—264. l. — *Gallus Sándor*: A hún leletanyag. Szász Béla: A hunok története. Attila nagykirály. Bp. 1943. 547—561. l.

vasztásos sír maradványai előkerültek s ahol a kiskúnhalasi lelet is ad valamelyes útmutatást a további kutatásra,¹⁴⁰ a kérdés tisztázásához még több anyag is szolgáltatathat újabb adatokat.

Germán leleteink már eddig is több helyen jelentkeztek és egyes törzsek szerinti szétesztásuk is megtörtént.¹⁴¹ Jelentős temetők is állnak e téren rendelkezésünkre, de további kutatásuk s főleg a húnkori emlékanyaggal való összefüggésük teljes tisztázása csak nagyobb és szerencsésebb körülmények közt előkerülő leletekből várható.

Az avar idők emlékei valóban el sem képzelt gazdagságban állnak már is rendelkezésünkre. Temetői szinte évtizedről-évtizedre szétválaszthatók. Sok azonban a szórványos lelet, amelynek lelőhelyén nem látszott kifizetőnek a kutatás s legtöbb esetben nem is teljes temetők feltárásáról van szó. Pedig csak ezek adhatnak képet melékleteik és csontanyaguk vizsgálata után e kor népességének kialakulásáról, ami egyébként a germán emlékanyagra is vonatkozik. Minden népvándorláskori csoportunknál hiányzik a telepek kutatása. Leleteinkből mai napig sem lehet megrajzolni ezt a nomád, sok esetben bizonyítottan félnomád¹⁴² életet. Lehetetlen, hogy a települések nyom nélkül tűntek el. Ezek maradványainak éppúgy meg kell lenniök, mint az őskor hasonló jelenségeinek. Az ilyenirányú kutatások azonban nem fogják túlságosan szaporítani a múzeumok leletanyagát. Éppen ezért legcélszerűbben, az elsősorban tudományos problémákkal foglalkozó, Alföldi Tudományos Intézet végezheti el ezeket a kutatásokat.

Hasonló a helyzet a honfoglaló magyarság településének kérdésénél. Az a felvetett gondolat,¹⁴³ hogy a kisebb és nagyobb temetők kérdése a téli és a nyári szállással van összefüggésben nagyon tetszetősnek látszik, de véglegesen csak akkor lesz bizonyítva, ha ezeknek a szállásoknak szétszórt emlékeit is megtaláljuk. Feltűnő, hogy egyes helyeken tömegesebb az e korba tartozó leletek száma, máshelyen pedig nagyon gyér. A további kutatásoknak kell eldönteni, hogy ez az aránytalanság a kutatás eddigi hiányosságával, vagy települési okokkal van-e összefüggésben. Szinte lehetetlennek látszik, hogy egyes területek teljesen kimaradtak volna a településből akkor, amikor azoknak földrajzi tényezői semmiben sem különböznek a másiktól, sőt nem egy esetben kedvezőbbeknek látszanak.

Az avarkorban beszivárgó szlávtság nyomai eddigi leleteinkben nem mutathatók ki, pedig a történeti tények le nem tagadhatók. Ezeknek a hagyatéka már csak a későbbi időben jelentkezik, igen sokszor az árpádházi királyok pénzeivel is datált sírokban, amikor már a hon-

¹⁴⁰ Lásd *Alföldi András*; i. m. a 3. jegyzetben.

¹⁴¹ Lásd *Török Gyula* 47. jegyzetben említett dolgozatát.

¹⁴² Lásd *Körök József*: A Szentek-kajáni avar temető. Dolgozatok, 1943. 72. l.

¹⁴³ *László Gyula*: Budapest a népvándorlás korában. Budapest az ókorban. Bp. 1943. 800—802. l.

foglaló magyarsággal összekeveredve, sőt teljesen beolvadva élt. Ennek a kérdésnek a tisztázására újabb leleteink erős reményt nyújtanak.

Egyik legutóbb feltárt temetőnk — a leletek szerint pontosan két-fel osztható része — s az ezen leletek alapján immár jól datálható külön temetők nagy segítséget ígérnek ebben a régen tisztázásra váró kérdésben.¹⁴⁴

Szorosan összefügg ez a kérdés a legkorábbi templomaink környékén feltárt árpádkori temetők kérdésével is. Úgy a templomhelyek, mint a körülöttük talált temetők a faluba települő magyarság és behódoló szlávtság egymáshoz való viszonyára vonatkozóan is fognak felvilágosítást adni, ha a kérdéshez azzal tárgyilagossággal közelítünk, amely régészeti kutatásainkat a múltban mindig jellemezte. De összefügg ez a kutatás a tatárjárás előtti Magyarország településének végleges megrajzolásával is.

Ez a kérdés egyike a leghonyolultabb régészeti kérdéseinknek. Már eddig is számtalan olyan falutelepülésünk helyét állapította meg az ásó tudománya, amelynek létezésére okleveles bizonyítékunk nincs. Sem a határnév, sem a szájhagyomány nem őrizte meg a nevét, vagy éppen rosszul őrizte meg. A hagyomány, vagy az írott emlékek szerint kis település temetője — átkutatva — huzamos nagyobb település mellett bizonyít. Nem sokat várhatunk művészettörténeti szempontból ezektől a kutatásoktól, de településtörténeti fontosságukat senki sem vitathatja el s éppen ilyenekként, mint a magyar régészeti kutatás nemzeti feladata sürgős megoldásra várnak.

Látnivaló ezekből, hogy az elvégzett kutató munka számbavétele mennyi új problémát vet fel, illetve mennyinek a megoldását kívánja. El lehetünk készülve arra, hogy az újabb kutatások még mindig fognak újabb problémákat felvetni még akkor is, ha az itt most csak nagy vonásokkal körvonalazott, de a kisebb részletekbe szándékosan bele nem menő, célkitűzés nem egy felvetett kérdésére előbb-utóbb feleletet fogunk is kapni.

Éppen az a körülmény, hogy az újabb kutatásoktól nem csak feleletet várunk, hanem újabb problémák felvetését is, teszi szükségessé a kutatást s adja meg annak létjogosultságát. Ezért nem érhetnek ezek a kutatások soha sem véget.

Ha az eddig ismertett két kutatási feladatkör eddigi eredményeiről valamennyire meggyugtató képet is sikerült rajzolni a pótolni valók ellenére is, annál kevésbé mondhatjuk ezt el a c) pontra nézve, pelig ez: a halmok és sáncok kutatása, már 1878-ban a magyar kutatások homlokterében állott.¹⁴⁵

¹⁴⁴ *Párducz Mihály*: Árpádkori temető Hódmezővásárhely—Kopáncson. Dolgozatok. 1943. 183—192. l.

¹⁴⁵ *Rómer*: i. m. Ebben: Les fossés du diable en Hongrie. p. 39—77. — Les camps barbares fortifiés. p. 78—102. — Les tumuli. p. 103—159.

Területünkön azóta alig történt valami. Legalább is olyan munka alig-alig volt, amelynek eredményeiről beszámolók is jelentek volna meg, vagy legalább általánosan ismertekké váltak volna. Pedig ezekben az emlékekben valóban gazdag a mi területünk.

Sáncaink nagy részét felszínesen,¹⁴⁶ annyira-amennyire, ismerjük, de nincs egyetlen olyan múzeumunk sem, amely a maga területén akár a múltban, akár a jelenben számbavette volna százszámra sorakozó halmainkat. Arról talán jobb nem beszélni, hogy hányat hordtak le ezek közül anélkül, hogy szakember hírt hallott volna róluk. És ez a pusztítás ma is rendszeresen folyik, mert nincs olyan törvényünk, vagy törvényes rendeletünk, amely ezeknek a lehordását vagy megbolygatását tiltaná. Egyetlen egy sincs közöttük, amelyet műemlékké nyilvánították volna, amelynek felszíni épségét kímélni kell. Nem egyet tudnék említeni közvetlen közeli területről, amely úgy-szólván szemünk láttára tűnt el egyik ősztől a másik tavaszig. Soha se tudta meg senki, hogy „egy pár csont”-on kívül mi volt benne s hogy milyen volt a szerkezete.

Az az egy-két halom, amelyet régebben, vagy az utóbbi időkben feltártak, éppen azt mutatja, hogy koránt sem egységes típusúak ezek az emlékek s valószínűleg nem is egy korból valók. Gondolok itt elsősorban a gyomai¹⁴⁷ egyik halomra, amely a szkíta kurgántemetkezésnek tipikus formáját mutatta, de gondolok azokra a bánkúti halomokra,¹⁴⁸ amelyekben csak a föld színe alá mélyedő kifosztott sír néhány csontmaradványa került a kezeink közé, hogy korát soha se tudjuk megállapítani és gondolok a hódmezővásárhelyi Héthalom-dűlőben lévő Vermes-halom közepében a legmélyebb rétegben eltemetett zsugorított gyermek szétszért csontvázára¹⁴⁹ s az egyik közelben lévő halom,¹⁵⁰ gondosan eltemetett árpádkori koporsós temetkezésére, amelyek már így is mutatják, hogy ezeket az emlékeket korántsem lehet egy kor sajátjának tekinteni. Csak olyan feltárások¹⁵¹ tisztázhatják halmaink keletkezésének bonyolult kérdését, amelyek a legújabb módszerrel s a legnagyobb körültekintéssel vezetett ásatás eredményeiként fogják megszólaltatni ezeket az ingatlan emlékeket.

¹⁴⁶ *Molnár Sándor*: Adatok az Alföld sáncainak kérdéséhez. Dolgozatok. 1938. 205—209. — Legyen elég az előző munkákból *Téglás Gábor* ilyen irányú dolgozatira rámutatni.

¹⁴⁷ *Márton Lajos*: Szkíta aranyelet gyomai halomsírból. Arch. Ért. 1908. 37—54. l.

¹⁴⁸ *Banner János*: Ásatás a Bánkút-Rózsamajor melletti halomban. Dolgozatok. 1927. 219—221. l. — Egy másik halom ásatása ugyanott, éppenségyen eredménnyel végződött. — Néhány magyaresanádi halom teljesen üres volt.

¹⁴⁹ *Banner János*: Ásatás a hódmezővásárhelyi határ batidai és gorzsai részében. Dolgozatok. 1933—34. 253. l.

¹⁵⁰ U. o. 254. l.

¹⁵¹ *Albert Egges van Giffen*: Die Bauart der Einzelgräber. Manus-Bibliothek. Nr. 44—45.

A bácskai római sáncoknak nagy irodalma van. Teljes bejárásuk Buday Árpád nevéhez fűződik. Felszíni felvételük is tőle való.¹⁵² Sajnos azonban ásatásokat nem végzett rajtuk. Ő az egész áttekintése után római eredetük mellett kardoskodott. Megállapításának helyességét a sánc egyetlen pontjának megtekintése után többen kétségbevonták, sőt újabbkori eredetük gondolata is felszínre került, bár ennek kartográfiatörténelmi tények ellentmondanak. Itt volna végre az ideje, hogy a mai ásatási technika előnyeit felhasználva, ezt a kérdést is nyugvópontra vigyék római régészeink.

Az Alföld hozzánk közeleső területéről egyedül a hódmezővásárhelyi Nagytatársánc¹⁵³ szerkezetét és építésének korát ismerjük, de úgyszólván felszínesen sem ismerjük a többi sáncot, amelyeknek régebbi bejárása és megjelölése nem adott még helyrajzilag sem megnyugtató eredményeket.¹⁵⁴ Ezeknek és a halmoknak kataszterbe foglalása s helyszíni ellenőrzése, majdan módszeres, de mindenesetre sok pénzbe kerülő feltárása elől, nem zárkozhatik el az Alföldi Tudományos Intézet.

Az elmondottakból is világosan látszik, hogy új programot adni a régészet terén csak annyiban lehet, hogy a régít a modern követelményeknek megfelelő módon kell megvalósítani. Az itt felvetett problémáknak legnagyobb része éppen azoknak a kutatásoknak a során vetődött fel, amelyek a tizenöt éve kitűzött programpontok alapján indult meg. Ezért gondolhatunk hálával az első megmozdulásra s tovább folytatva a szükségszerűen, de helyesen kitűzött célok felé vezető utat, igyekeznünk kell a ma már világosabban álló tudományos kérdésekre feleletet adni. Nem szabad azonban azt gondolnunk, hogy az úttörők mi vagyunk s akik előttünk jártak, semmit sem csináltak. Az új kutatás a réginek eredményeit figyelembe véve hozhat csak olyan gyümölcsöt, amelyből a magyar és az egyetemes tudománynak haszna lesz.

Dr. Banner János
egyet. ny. r. tanár (Szeged)

¹⁵² *Buday Árpád*: A Bácsbodrog vármegyei római sáncok. Dolgozatok. 1913. 18—78. l. — Lásd ott a jegyzetekben a többször hivatkozott régebbi irodalmat is.

¹⁵³ *Banner János*: A hódmezővásárhelyi Nagytatársánc. Dolgozatok. 1939. 93—111. l.

¹⁵⁴ Lásd *Téglás Gábor* már érintett dolgozatait.